

RECENZIJOS

Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*, Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø, 1966, 485 p.

Chr. Stango „Baltų kalbų lyginamoji gramatika“, be abejo, yra pats vertingiausias pastarųjų metų baltų kalbotyros veikalas. Be įvado, kur apžvelgiamas baltų kalbų santykis su kitų indoeuropiečių, ypač slavų, kalbomis, knygą sudaro fonetikos ir prosodijos (22–174 p.), vardažodžio fleksijos (175–307 p.) ir veiksmožodžio (308–482 p.) skyriai. Parašyta žinomo indoeuropeisto, jau seniai garsėjančio originaliais darbais baltų, slavų kalbotyros ir indoeuropeistikos srityje, daugeliu savo ypatybių ji gerokai pralenkia ankstesnes lyginamąsias-istorines apskritai baltų ar atskirų baltų kalbų gramatikas. Labai teigiama recenzuojamos knygos ypatybė yra ta, kad Chr. Stangas čia, kaip ir ankstesniuose darbuose, nevengia spręsti probleminių dalykų, kad jis pats kelia naujas problemas, kad daugelis baltų kalbų reiškinių čia interpretuojama originaliai, ir viskas daroma argumentuotai. Be to, labai išsamiai yra panaudota iki šiol pasirodžiusi literatūra baltų kalbų istorijos klausimais, ir ypač malonu, kad neretai Chr. Stango akys nukrypsta į pastaraisiais metais Lietuvoje išspausdintus darbus. Tuo būdu Chr. Stango veikalas yra ne tik gražus ir sąžiningas visų ligšiolinių baltų kalbotyros laimėjimų apibendrinimas, bet ir kokybiškai naujas žingsnis į priekį, savito autoriaus mąstymo, originalių, pagrįstų ieškojimų vaisius. Knygos autoriui, žinoma, nėra ko prikišti, jam galima tik dėkoti už tokį puikų darbą. Didžiai vertinant šią knygą, norisi pareikšti čia kai kuriais klausimais ir savo nuomonę, iš dalies susiformavusią jau skaitant šią labai įdomią knygą. Išmintingi recenzuojamos knygos pratarmės žodžiai „die Wissenschaft ist eine Dialog, und niemand von uns kann den Anspruch erheben auf allen Punkten zu einem bleibenden Ergebnis zu gelangen“ – tinka ir žemiau pareikštoms mūsų pastaboms.

Kadangi lietuvių ir latvių dvibalsio *ie* kilmės problemos vienoks ar kitoks sprendimas turi nemažą reikšmę net ir atskirų morfologijos reiškinių interpretacijai, tai visai suprantama, kad Chr. Stangas stengėsi čia ją kiek galima detaliau nušviesti. O dėl jo kilmės nėra vieningos nuomonės. Kaip žinoma, vieni tyrinėtojai, daugiausia baltistai, pavyzdžiui, J. Endzelynas, K. Būga, E. Frenkelis ir kt., mano, kad dvibalsis *ie* lietuvių ir latvių kalbose tam tikrais atvejais yra atsiradęs tik iš dvibalsio *ei*. Kiti, pavyzdžiui, K. Brugmanas, A. Mejė, M. Gotjo, H. Hirtas, E. Nieminenas, L. Jeltslevas, J. Kurilovičius ir kt., tvirtina arba linkę manyti, kad ne tik dvibalsis *ei*, bet ir dvibalsis *ai* tam tikrais atvejais yra virtęs į *ie*. Chr. Stangas dėl to rašo: „Wegen des hier angeführten Materials kommen wir nach meiner Meinung nicht um die Schlußfolgerung herum, das lit.-lett. *ie* sowohl auf *ai* (ieur. *oi* und *ai*) als auf *ei* zurückgeht. Dies setzt den Zusammenfall der beiden Diphthonge in bestimmten Fällen in der Vergangenheit voraus. Zu einer gewissen Zeit müssen die beiden Diphthonge, unter noch zu bestimmenden Umständen in *ei* (> \bar{e}) oder in \bar{e} zusammengefallen sein“ (57 p.). Mums atrodo, kad vis dėlto visi tie atvejai, kur lietuvių ir latvių *ie* atliepia kitų kalbų *ai*, kelia didelių abejonių, ar lietuvių ir latvių kalbose ten yra buvęs dvibalsis *ai*.

Imkime visų pirma žodžio vidurį. Baltiškuose žodžiuose, paskolintuose į finų-ugrų kalbas, palyginti dažnokai greta šaknies su *ei* turime šaknį ir su *ai*, plg. lie. *šiėnas*, suom. *heinä* ir piet. est. *hain*, lap. *suoi'dne*; lie. *rietas* „Oberschenkel“, suom. *reisi* ir lap. *ruoi'dâ*; lie. *siena*, suom. *seinä*,

šiaur. est. *sein* ir piet. est. *sain*; lie. *stiebas* „Stengel, Stab“, suom. *seiväs*, šiaur. est. *teivas* „Pfahl, Zaunpfahl“ ir piet. est. *saivas*, lyb. *taibas*¹. Pritariant Chr. Stangui, kad klausimas dėl *ei* ir *ai* santykiavimo turėtų būti išspręstas visų pirma finų-ugrų kalbų tyrinėtojų, vis dėlto vargu galima abejoti, kad finų-ugrų skoliniai, turį šaknies *ei*, atspindi baltų kalbų originalo šaknies *ei* (> *ie*). Tuo tarpu skoliniai su šaknies *ai* gali atspindėti baltų kalbų originalų šaknies *ai*, kadangi, kaip gražiai yra parodęs E. Nieminenas², finai-ugrai baltiškus žodžius greičiausiai yra skolinę iš atskirų baltų dialektų. Būtina atsižvelgti į tai, kad baltų dialektai dar pirmaisiais mūsų eros amžiais buvo užėmę gana plačią teritoriją³ ir, turint galvoje didelę dabartinių baltų kalbų tarminę diferenciaciją, negalima nepaisyti, matyt, jau išnykusių baltų dialektų nemažų skirtumų, ypač atskirų žodžių balsių kaitos atžvilgiu, plg. kad ir lie. *šeimà* ir la. *saime*; lie. *tėvas* ir pr. *tāws*; lie. *tākas* ir la. *teks*, netgi lie. *mēlas* ir žem. *mālas*, lie. *māzgas* ir *mēzgas*, lie. *bēbras* ir *bābras* ir pan. Neretais atvejais, galimas daiktas, turime savarankišką žodžių darybą atskiruose baltų dialektuose – vienur jie galėjo būti sudaryti su dvibalsiu *ei*, o kitur – su dvibalsiu *ai*. Pavyzdžiui, žodis *šienas* vienuose baltų dialektuose galėjo būti sudarytas su šaknies balsių kaitos laipsniu *ei* (lie. *šiēnas*, la. *siēns*, plg. suom. *heinä*), kituose baltų dialektuose jis galėjo turėti *ai*, plg. piet. est. *hain* ir sl. *sěno*. Tik tų baltų dialektų, turėjusių atskiruose žodžiuose šaknies *ai*, šiandien jau nėra išlikusių. Kad tie patys žodžiai vienuose baltų dialektuose galėjo būti sudaromi su balsių kaitos laipsniu *e*, o kituose – su balsių kaitos laipsniu *a*, be aukščiau nurodytų pavyzdžių, rodo ir lie. *miēgas*, la. *miegs*, o pr. *maiggun*; lie. *miēžiai*, o la. *màize*, pr. *moasis*; lie. *dàiktas*, la. *daikts*, o pr. *deictan*. Juk lie. *vienas*, la. *viēns* taip pat turi seną *ei*, ir tuo neabejoja ir Chr. Stangas dėl to, kad yra lie. *vičveīnelis*, sl. *jed-inъ*, *ino-čedъ*, nors visos kitos indoeuropiečių kalbos, jų tarpe ir prūsai, šiame skaitvardyje turi *ai*, plg. pr. *ains*, got. *ains*, lot. *ūnus*, s. air. *óen*. O jeigu nebūtų šiuo atveju lietuvių ar latvių kalbų atitinkamo žodžio su *ei*, slavų atitikmenų, turinčių *ei* refleksą, tai, tvirtindami, kad lietuvių-latvių *ie* čia kilęs iš *ai* (o tam būtų lygiai toks pats pagrindas, kaip ir kitais panašiais atvejais, kai lietuvių ar latvių kalbose nėra šaknies su *ai*), mes, be abejo, iškreiptume tikrąją istoriją.

Antra vertus, tyrinėjant dvibalsio *ie* kilmę lietuvių ir latvių kalbose, nereikėtų ignoruoti ir kitų žodžių įtakos tiriamojo žodžio šaknies vokalizmui, kaip tai yra parodę J. Endzelynas⁴ ir E. Frenkelis. Analoginė balsių kaita lietuvių kalboje yra suvaidinusi nemažą vaidmenį, plg. lie. *sekióti* užuot *sakti* (: *sėkti*), lie. *vedžióti* užuot *vadžióti* (: *vėsti*), *dengà* užuot *dangà* (: *deñgti*) ir pan.⁵ Taigi atskirais atvejais lietuvių ir latvių *ai* galėjo būti pakeistas į *ei* dėl kitų giminių ar semantiškai kuo nors susijusių žodžių įtakos. Tokių atvejų, rodos, yra palyginti labai nedaug. Dėl žodžių *piesa* „Futter, Weide(platz)“, *piesa* „Besitztum, Vermögen, Hausstand. -gerät, Habseligkeiten“ ar kitų žodžių, susijusių etimologiniais ryšiais su *pýti* „Milch bekommen“, *pienas* „Milch“, *pieva* „Wiese“ (šaknį **pei-* turinčių žodžių lietuvių kalboje dar nevisai maža), dvibalsis *ai* žodyje **paimuo* galėjo

¹ Suom. *kaikki* „all“ finų-ugrų kalbų tyrinėtojai abejodami sieja su lie. *kiek*, žr. V. Thomsen, *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*, København, 1890, 186 t.; J. Kalima, *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainat*, Helsinki, 1936, 105; Y. H. Toivonen, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, I, Helsinki, 135.

² Žr. E. Nieminen, *Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, die sich in den ältesten baltischen Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abespiegelt*, Sonderabdruck aus den Sitzungsberichten der Finnischen Akademie der Wissenschaften, 1956, Helsinki, 1957.

³ В. Н. Топоров и О. Н. Трубачёв, *Лингвистический анализ верхнего Поднепровья*, Москва, 1962, 229 t.; П. Н. Третьяков, *Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге*, Москва–Ленинград, 1966, 273 t.

⁴ Žr. J. Endzelin, *Litauisch-lettische Miscellen*, – Lietuvių tauta, Vilna, 1913, 3 t.

⁵ P. Skardžius, *Analoginė balsių kaita*, APh, V, 1935, 80 t.

būti pakeistas į *ei* (> *ie*), plg. suom. *paimen*, la. pavardę *Paim*, vietovardį *Païmis*⁶, pr. vietovardį *Payme(n)kopo*⁷. Lie. *dieveris*, la. *diēveris* taip pat užuot laukiamo vokalizmo *ai* turi *ei* (*ie*), plg. sl. *děverb*, gr. $\delta\alpha\eta\rho < \delta\alpha\upsilon\tau\eta\rho$, arm. *taygr*, s. v. a. *zeihhur*. Pastarojo žodžio vokalizmas galėtų būti paveiktas tokių žodžių, kaip lie. *diėvinti* „garbinti, mylėti“ (plg. *jis ją dievina, ant rankų nešioja*), la. *dievināt* (plg. *es dievināju viņu*). Pasakyme, panašiam į **daiverį dievinu* pirmojo žodžio šaknies *ai* dėl didelio šaknies panašumo į antrojo žodžio šaknį ir dėl noro turėti gerą dieverį galėjo būti pakeistas į *ei* (*ie*). Taip galėjo atsitikti ypač dėl to, kad lietuvių ir latvių tautosakoje bei buityje *dieveris* dažnai yra nežinoma, pikta amenybė⁸, o dėl to, matyt, galėjo būti ir vengiama ištarti tikrąjį jo vardą, plg. lie. dial. *dievervis*, *dievieris*, la. *dievainis*, *dievelis*, plg. dar žodžio *dieveris* iškraipymus kitose kalbose. Lie. *sniėgas*, la. *sniegs* (plg. pr. *snaygis*, sl. *sněgъ*, got. *snaiws*) *ei*(*ie*) gali turėti dėl veiksmožodžio *sniėgti* vokalizmo įtakos, plg. *dengà* (užuot *dangà* dėl *deñgti*) ir kt. Lietuvių kalbos žodžio *vieš-pats*⁹ pirmasis komponentas, be abejo, yra susijęs su žodžiu *viešė* „kiemas, kaimas“, kuris gali turėti seną dvibalsį *ei*(*ie*), kadangi šios šaknies artimos reikšmės lie. *viešei* žodžiai kitose indoeuropiečių kalbose turi įvairų vokalizmą, plg. s. r. *vbsb* „Dorf, Flecken, Feld“, got. *weihs* „Flecken, Dorf“, s. ind. *vśśá-* „Haus“, lot. *vīcus* „Häusergruppe, Dorf, Flecken, Stadtviertel“, gr. $\omicron\lambda\omicron\varsigma$ „Haus“ ir kt. Netgi s. ind. žodis *višpāti-* „Hausherr, Stammältester“ turi kitą vokalizmą negu liet. *viešpats*. Todėl visai galimas daiktas, kad prūsų *waispattin* turi seną vokalizmą *ai*, sutampantį su kitų kalbų šaknies **voik-* vokalizmu, o lietuvių kalba turi seną vokalizmą *ei*. Žodžio *iėšmas*, nors jis ir įprasta yra tiesiog sieti su gr. $\alpha\lambda\chi\mu\acute{\eta}$, etimologija nėra iki galo aiški, kadangi jis gali turėti tokią pačią šaknį, kokią turi *ietis*, t.y. šaknį *ei*-¹⁰, ir priesagą *-smas*, po *i* virtusią į *-šmas*. Dėl priesagos *-smas* plg. liet. *plaūksmas* „brasta, sielis“, *lañksmas* „lankstas, vingis“, o dėl *s* vartimo į *š* plg. lie. dial. *ýskus* (Lėnas) ir *ýškus*. Pr. *braydis*, *slayx*, *playnis* (lie. *briedis*, *sliėkas*, *plienas*) greičiausiai turi *ai* < *ei*, kadangi prūsų kalboje *e* po *l* ir po *r* gali išvirsti į *a*, plg. pr. *raples* (lie. *rėplės*), pr. *ratinsis* (sl. *retėdzь*), pr. *ladis* ir kt.¹¹

Tuo būdu iš pateiktų Chr. Stango pavyzdžių, kur kitų kalbų žodžio šaknies dvibalsį *ai* atliepia lietuvių ir latvių *ie*, tik trijų (*piemuō*, *dieveris*, *sniėgas*) vokalizmą prisieina aiškinti vėlesniu analoginiu pakitimu lietuvių ir latvių kalbų dirvoje. Be to, yra nemaža senų darinių, iš seno turinčių kirčiuotą dvibalsį *ai* (nepakitusį į *ie*), plg. kad ir lie. *káilis*, la. *kailis*; lie. *láimė*, la. *laïme*; lie. *láiškas*, *laiškas*, la. *laiska*, pr. *laisken* ir pan.

Pereiname prie žodžio galo. Mums rodos, svarbiausias dalykas svarstant klausimą, ar dvibalsis *ie* žodžio gale gali būti kilęs iš *ai*, yra tai, kad *ō*-kamieno daiktavardžių dgs. vard. *-ai* nėra išvirtęs į *ie*. Šis *-ai*¹², kaip mes į jį bežiūrėtume – kaip į vėliau atsiradusį (*ai*, kilusį iš *ei* dėl

⁶ Šiame latvių žodyje *ai* nėra išvirtęs į *ei*(*ie*), nors turėtų būti išvirtęs, laikantis nuomonės, kad *ai* irgi tam tikrais atvejais (kirčiuotas) virsta *ei* (*ie*).

⁷ Žr. dėl to dar E. Fraenkel, Lit. et. Wb., 585 (ir nurodytą lit.).

⁸ Plg. *Gal tau atsibodo tikras broliukėlis, gal tau pasigrožėjo piktas dieverėlis; Pramanė mane dievers tingine mergele* ir pan.

⁹ Plačiau apie *viešpatį* žr. E. Fraenkel, Slavisch *gospod*, lit. *viešpats*, preuss. *Waispattin* in Zuhör, ZfslPh XX (1950); J. Jurginis, „Viešė“ ir jos pats, – „Literatūra ir kalba, Vilnius, 1957.

¹⁰ Šaknis *ei* čia galėtų būti ta pati, kaip veiksmožodžio *eiti*, plg. *eiti* „lįsti, smeigtis, grimzti“ (*vinis įėjo į medį; vinis neis šiton sienon* ir pan.).

¹¹ Plg. J. Endzelīns, Pr. *braydis*: lei. *briedis*, la. *briēdis* u. c., FBR XIV (1934), 102 t.

¹² Chr. Stangas visai pagrįstai mano (66 p. t.), kad *-ai* yra įvardinė galūnė, žr. dar E. Nieminen, Der urindogermanische Ausgang *-āi* des Nom-Akk. Pl. des Neutrums im Baltischen, Helsinki, 1922.

kieto kamiengalio priebalsio išlaikymo visose daugiskaitos linksnių formose) ar į seną *ai* < *oi* turėtų virsti *ie*, jeigu pritartume hipotezei, kad *ai* irgi gali virsti *ie*, kadangi sąlygos tokiam *ai* virsti į *ie* čia buvo palankiausias, nepaisant to, kokia hipotezė apie *ei* ir *ai* virtimo į *ie* fonetines aplinkybes būtų remiama. Dgs. vard. *geriejai* negali turėti seno *-ai*, kadangi čia yra daiktavardinė galūnė (įvardžiuotiniai būdvardžiai dažnokai gali įgyti daiktavardžių galūnę, plg. dgs. naud. *geriesiam(s)* ir pan.). Dgs. vard. *šita'i* Buivydžių tarmėje¹³, matyt, yra neteisingai Gotjo užrašytas, kaip ir ne vienas tarmės faktas čia yra užrašytas neteisingai. Svarbus argumentas, kad žodžio gale *ie* negali būti kilęs iš *-ai*, yra lietuvių-latviųrieveiksmiai su *-ai* (lie. *gerai*, la. *labi*). Prieveiksmio galūnės *-ai* kildinimas iš **-āi* (65, 69 p. t.) yra, atrodo, abejotinas, kadangi šie prieveiksmiai vargu galėtų atsyti nuo slavų prieveiksmių su *-ě* (*bodžě*), gr. *-oi* (*οἷοι*), s. ind. *-ē* (*kṣiprē*). Mums rodos, kad tą patį *-ai* turi ir pr. *bitai* „abends“. Tuo tarpu prūsų prieveiksmiai su *-u* (*laimisku*, *deinenisku* ir kt.) forma negalėtų ką bendra turėti su prieveiksmiais, turinčiais *-ai*, o greičiausiai yra prieveiksmiai su galūne **-ō (> u)*¹⁴, t.y. prieveiksmiai, iš kurių kitose baltų kalbose yra susiformavusi *ō*-kamieno vns. įnagininko forma. Taigi ten, kur *-ai* egzistencija žodžio gale yra neginčijama arba labai mažai ginčijama, turime išlikusį *-ai*, o visur, kur dabar lietuvių kalbos žodžio gale vartojamas dvibalsis *ie* ar jo refleksai, tą *ie* galima kildinti iš *ei*, o ne iš *ai*.

Nėra jokių sunkumų *o*-kamieno permisyvo galūnę *-ie* kildinti iš *-ei*, kadangi, mums atrodo, kad permisyvas yra susiformavęs es. l. vns. 2 a. formos su *-ie* (< *-ei*) pagrindu, plg. lie. dial. *tesukie* (*ā*-kamieno vns. 2a. *skāldai* ir *teskāldai*)¹⁵. Netgi jeigu laikytumės tos hipotezės, kad permisyvas yra senojo optatyvo formos liekana tai vis tiek, atrodo, nėra sunkumų *ō*-kamieno *ie* permisyve kildinti iš *-ei*, kadangi pr. *weddeis* tipo formos tokį *ei* atspindi, o pr. *im(m)ais*, *gerbais* gali būti atsiradę dėl *ā*-kamieno imperatyvo formos įtakos. Nagrinėjant įvardžių dgs. vard. galūnės *-ie* kilmę, nereikėtų išleisti iš akių to fakto, kad pr. *stēimans*, *stēison* savo kamieno dvibalsiu *ei* taip pat išsiskiria iš kitų indoeuropiečių kalbų, turinčių atitinkamo įvardžio kamieną su *-ai* (s. slavų, s. indų, s. skandinavų ir s. anglų). Remiantis tuo, reikėtų manyti, kad ir dgs. vard. baltų kalbose turėjo *-ei*, plg. pr. *tennei*, *wertei* (vard. *werts*), gal būt, *kanxtei*, dalyvių dgs. vard. *entensītei*, *pogautei*, plg. dar toch. B *cey*¹⁶. Pr. *-ai* įvardžių ir būdvardžių dgs. vardininke gali būti atėjusi iš daiktavardžių. Dėl enklitinių įvardžių *mi*, *si*, *ti* ir pats Chr. Stangas pažymi (56 p.), kad jie, sprendžiant dvibalsio *ie* kilmės klausimą, negali vaidinti didesnio vaidmens. Dėl dvs. vard.-gal. *dvi geriejai ranki* galima pasakyti štai ką. Visų pirma, kaip pažymi ir Chr. Stangas, nors ir abejodamas, *ā*-kamieno *-i* čia gali būti kilęs iš *ei* (< *-eH₂i*). Jeigu taip ir nebūtų, tai skaitvardis *dvi* vis dėlto greičiausiai yra kilęs iš **dvei*, plg. kimr. *dwy*, s. korn. *dui*¹⁷, plg. dar kamieną *dvei-* žodžiuose *dveigys*, *dvej-à*, *dvėj-etas* ir kt. Tuo tarpu *ē*-kamieno, kuris lietuvių ir latvių kalbose yra virtęs labai produktyviu moteriškosios giminės kamieniu, dvs. vard.-gal. galūnė *-i* yra, be abejo, kilusi iš *-ei*. Kadangi vyr. g. dvs. vard.-gal. turi, galima sakyti, visuose kamieniuose vienodą formą (plg. *du vūru*, *árkliu*, *sūnu*), sutampančią su vyr. giminės skaitvardžio *du* forma, tai ir moteriškosios giminės daiktavardžiuose pagal skaitvardį *dvi* (< **dvei*) ir *ē*- bei *i*-kamieno dvs. vard.-gal. formą *ā*-kamieno daiktavar-

¹³ M. Gauthiot, Le dialecte de Buividze, Paris, 1903, 46.

¹⁴ Plg. J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, Riga, 1944, 138 t. Dėl to, kad konstrukcijoje *sen reddisku perdāsai* ir pan. formų *reddisku* tipo galūnė *-u* gali nieko bendra neturėti su *ā*-kamieno naud. *-ai* (< *-āi*), žr. J. Endzelin, ten pat, 91 t.

¹⁵ Plačiau tai bus bandoma įrodyti netrukus išėisiančioje mūsų knygoje „Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmazodis)“.

¹⁶ H. Pedersen, Tocharisch..., 59.

¹⁷ J. Endzelin, min. str., – Lietuvių tauta, II, 8; V. Mažiulis, Apie lietuvių kalbos skaitvardžius, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, 50.

džiuose senesnė forma su *ai-* (plg. sl. *račē*) galėjo būti išstumta. Raidos į formalią giminės diferenciaciją tendencija lietuvių kalbos (ir latvių) daiktavardyje gana žymi. Dėl vns. viet.rieveiksmių *namiē* tipo reikia pažymėti, kad nėra duomenų manyti, jog jie kada nors yra atlikę lietuvių kalboje vietininko funkciją ir, vadinasi, yra to linksnio kilmės¹⁸. Matyti, jie niekada čia nebuvo išriedėję į linksnį, o buvo tikrieveiksmiai, kuriuos reikėtų gretinti su graikųrieveiksmiais su *-ει* (οἶκει), o panašūs prūsųrieveiksmiai turėjo *-ai*, plg. pr. *bītai* „abends“. Prūsų kalbos veiksmažodžių galūnė *-mai* greičiausiai yra naujadaras, kaip naujadaras greičiausiai yra graikų kalbos galūnė *-μαι*. Kai kurių senųjų lietuvių kalbos paminklų vns. 2 a. formos *mekstaisi*, *rupinaisi* negalėtų turėti senovinį *-ai*¹⁹, kadangi jos gali būti padarytos vns. 3 a. formos su *-ai* (plg. lie. dial. 3 a. *ỹrai*, *reiksai* ir pan.) pagrindu, plg. 3 a. *passimegstasie* (Vilentas), vak. aukšt. *praūšiasia*, *nēšasia* ir pan.; be to, plg. vns. 1 a. formos pagrindu sukurtus tarmių naujadarus *sukúosiu* tipo ar vns. 2 a. formos pagrindu sukurtus naujadarus *nešiesiu* tipo. Taigi visur ten, kur žodžio gale turime *ie* ar jo refleksą, tas *ie* nesunkiai gali būti kildinamas iš *ei*. Nėra jokio reikalo jo kildinti iš *ai*.

Kita vertus, lietuvių kalboje, išlaikiusioje tokią archaišką fonetinę žodžio struktūrą, dvibalsio *ai* virtimas į *ie* (*ē*) būtų nelengvai suvokiamas reiškinys, ypač pritariant Chr. Stangui, kad lietuvių *a* anksčiau buvo gana užpakalinis garsas.

Nesileidžiant kiek detaliau į kitus fonetikos klausimus, čia galima būtų dar pažymėti, kad ide. *ō*, būdamas visada nekirčiuotoje morfemoje lietuvių ir, matyt, latvių kalbose, yra virtęs į *ā*²⁰. Tuo būdu lie.-la. *ō*-kamieno vns. kilm. *vilko* galėtų būti kildinamas iš **vilkō(d)*. Tai sudaro gražią paralelę tam, kad lie.-la. *ei* žodžio viduryje į *ē* (*> ie*) yra virtęs kirčiuotoje pozicijoje, kaip mano ir Chr. Stangas (68 p.). Tuo tarpu žodžio gale, kaip mums rodos, ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas *ei* yra virtęs *ie*, ir čia yra prasidėjusi naujo garso *ē-* (*< ei*) fonologizacija.

Chr. Stangas, kaip ir ankstesnieji tyrinėtojai, matyt, mano, kad ide. *ō* į *uo* lietuvių ir latvių kalbose yra virtęs labai seniai. Tai, matyt, iš daugelio vietų, kur kalbama apie akūtinio *uo* (*< ō*) sutrumpėjimą į *u*, apie **-ōi > *-uoi > -ui* ir pan. Reikia pažymėti, kad tokia interpretacija yra istorinės perspektyvos iškraipymas. Ide. *ō* yra virtęs į *uo*, be abejo, atskirose lietuvių kalbos tarmėse ir jau po akūtinųjų ilgųjų galo balsių sutrumpėjimo. Juk žem. dounininkų dvibalsį *ou* tegalima kildinti tik iš *ō*, o ne iš *uo*, ir tas *ō* į *ou* čia turėjo virsti po akūtinųjų galūnių trumpėjimo, nes priešingai žodžio gale akūtinis dvibalsis *ou* būtų netrumpėjęs, kaip netrumpėjo ir kiti akūtiniai galo dvibalsiai (*ai*, *au*, *ei*). Pagaliau ir lietuvių rytų aukštaičių tarmėse, kur nekirčiuotoje pozicijoje turime balsių *ō* (*> uo*) ir *ā* neutralizaciją (plg., pvz., dgs. kilm. *ka.lū̃*. (vns. gal. *kūolu*.) ir dgs. kilm. *ža.lū̃*. (vns. gal. *žālbū*.) ta neutralizacija gali būti įvykusi dar tada, kai balsis *ō* nebuvo virtęs *uo*, kadangi kai kuriose pakraštinėse tarmėse²¹, kur nekirčiuoti ilgieji balsiai trumpėjo, matyt, vėliau, dvibalsis *uo* gali būti išlaikomas ir nekirčiuotoje pozicijoje, nors kiti balsiai nekirčiuotoje pozicijoje čia yra pusilgiai. Taigi negalėtų būti didesnės abejonės, kad bent jau akūtinųjų galūnių trumpėjimo metu lietuvių kalboje balsiai *ō* ir *ē* (*< ei*) dar nebuvo sudvibalsėję. Vadinasi, ir kalbant apie akūtinųjų galūnių trumpėjimą lietuvių kalboje, nederėtų kalbėti apie akūtinųjų dvibalsių *ie* ir *uo* trumpėjimą (115 p.). Nereikėtų taip pat liet. naud. *-ui* kildinti iš **-uoi* (*< *-ōi*) (47, 70, 181 p.), kadangi jis kilęs

¹⁸ P. Gotjo iš Buivydyžių pateiktos formos *poniē*, *miškiē*, *vilkiē*, kuriomis remiasi Chr. Stangas (64, 182 p.) greičiausiai yra sugalvotos formos, kadangi žodžių *ponas* ir *vilkas* vietininkas paprastai nėra vartojamas, o šiaip lietuvių tarmėse tokių viet. formų nėra.

¹⁹ Apie tai, kad jos turį seną *-ai-*, žr. dar Chr. S. Stang, Ein Beitrag zum Problem vom Diphthong *ie* im Litauischen, – Die Welt der Slaven, I(2), 1956.

²⁰ Tai bandoma įrodyti išnašoje 15 nurodytoje knygoje.

²¹ Plačiau žr. J. Kardelytė, Linkmenų tarmės fonetika, – Kalbotyra, II, Vilnius, 1960, 13.

tiesiog iš *-ōi; manyti, kad *ōu per *uou yra išriedėjęs į uo (77 p.), nes *ōu, matyt, yra virtęs visų pirma į ō (> uo), plg. taip pat dgs. kilm. -ų kildinimą iš -*uon < -*ōn (184 p. ir kt.). Nesinorėtų tikėti, kad ilgieji diftongai, turį antruoju komponentu nosinį ar sklandųjį priebalsį, yra sutrumpėję anksčiau, negu kiti ilgieji diftongai (52, 18 p. išn. 1, 122, 123, 157 p.). Lie. *várna* su metatonija iš *vařnas*, kaip ir sl. *vr̃āna*, gali būti sudaryti ir vėliau, jau po ilgujų diftongų sutrumpėjimo, plg. analogiškai išvestus *kváiša* (: *kvaiřas*), *kléiva* (: *kleiřas*) ir kt.

Tai, kad lietuvių kalboje ir jos tarmėse žodžio pradžios *e* dažnai virsta į *a* (kaip ir nekirčiuotas vidurio *e* virsta kartais į *a*, 32 p. ir t.) galima būtų paaiškinti fonemų *e* ir *a* opozicijos nykimu. Kadangi po minkštųjų priebalsių *e* ir *a* lietuvių kalbos tarmėse yra sutapę į vieną balsį (pvz., *vādū* „vedu“ ir *kāla* „kelia“) ir, vadinasi, žodžio viduryje ir gale *e* ir *a* opozicija buvo likviduota, tai ji likviduojama ir žodžio pradžioje²².

Negalima nepritarti Chr. Stango daugeliu atvejų puikiai argumentuotai J. Kurilovičiaus teorijos kritikai²³. Mums rodos tik, kad J. Kurilovičius vis dėlto teisus yra, jog nekirčiuotieji lietuvių kalbos skiemenys anksčiau nėra turėję priegaidžių. Tai, kad latvių kalboje ar ir kai kuriose lietuvių žemaičių tarmėse ir nekirčiuoti skiemenys gali turėti fonologines priegaides, dar nereiškia, kad tokia padėtis buvo būdinga ir ankstesniam baltų kalbų raidos etapui. Į nekirčiuotų skiemenų priegaides ir latvių kalboje, ir lietuvių kalbos tarmėse reikia žiūrėti kaip į pereinamąjį etapą iš vėliau tam tikrais atvejais susiformavusio fonologinio skiemens kirčio į fonologinį žodžio kirtį. Tuo tarpu fonologinio skiemens kirčio ankstesniame baltų kalbų etape įsivaizduoti negalima, kadangi jos yra išlaikiusios seną, daugeliu atvejų sutampantį savo vieta (ypač daiktavardyje) su kitomis indoeuropiečių kalbomis, indoeuropietišką žodžio kirtį. Tai, kad lietuvių kalboje yra sutrumpėję akūtiniai ilgieji žodžio galo balsiai, ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti, dar nerodo, kad nekirčiuotas galo balsis yra turėjęs irgi akūtinę priegaidę, kadangi, trumpėjęs kirčiuotiems akūtiniam galo balsiams, negalėjo išlikti atitinkamų linksnių ar asmenų formų nekirčiuoti ilgieji balsiai (tokių atvejų, kai galėtų būti sutrumpėję tik „nekirčiuoti akūtiniai“ balsiai – jie neturėtų atitinkamų kirčiuotų akūtinių balsių, lietuvių kalboje nėra). Fortunatovo – de-Sosiūro dėsnis lietuvių kalboje irgi nerodo, kad pokirtiniai skiemenys yra turėję akūtinę priegaidę, nes jis yra veikęs tik tada, kai to paties linksnio ar asmens formų sistemoje egzistavo formos su kirčiuota akūtinė galūne, o priesaginių žodžių sistemoje ir žodžiai, turį priesagos kirtį su akūtinę priegaidę. Vns. vard. *lángas*, vns. įnag. *lángu*, dgs. gal. *lángus*, vns. 1 a. *bėgu* (la. *bėgt*), turi atitrauktą kirtį į pradžios skiemenį, atitinkantį kirčiuotą akūtinį kitų to paties žodžio formų skiemenį, iš trumpos galūnės jau po akūtinių galūnių sutrumpėjimo. Tai, kad kirtis vns. vard. formoje *galvā* (plg. gal. *gálvā*) ar vns. viet. *langè* (plg. vns. vard. *lángas* ir pan.), nors tarmėse yra ir *lānge*, nebuvo atitrauktas į pradžios skiemenį, lengvai paaiškinama kitų kamienu atitinkamų formų įtaka, plg. *ē*-kamienu vns. vard. *giesmē* (su ilguoju galo balsiu, vns. gal. *giesmē*) ar vns. viet. *galvojè*, *řirdyjè* ir pan.²⁴

Jeigu nekirčiuoti skiemenys anksčiau nėra turėję baltų kalbose priegaidžių, tai graikų vns. gal. *θεός* negalima laikyti priegaidę besiskiriančiu nuo lie. vns. gal. *rañkq*.

Fortunatovo – de-Sosiūro dėsnis lietuvių kalboje, mums atrodo, yra veikęs dėl to, kad anksčiau lietuvių kalbos priegaidės buvo realizuojamos kitaip, negu dabar aukštaičių vakariečių tarmėje. Tą realizacijos skirtumą sudarė tai, kad akūtinę priegaidę galėjo būti realizuojama kaip aukštas

²² Žr. dar W. R. Schmalstieg, *The Phonemes of the Old Prussian Enchiridion*, – *Word*, XX (2), 1964, 212. Dėl *e* vartimo į *a* žodyje *vāsara* (*vasāris*, *pavāsaris*) žr. mūsų pastabas, *Baltistica*, III(2), 1967.

²³ Žr. J. Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indoeuropéennes*, 1958, 162 t.

²⁴ Žr. apie tai išnašoje 15 nurodytą knygą.

tonas, o cirkumflectinė – kaip neaukštas²⁵. Realizuojama kaip aukštas tonas akūtinė priegaidė tų pačių formų ar tų pačių priesagų žodžių nekirčiuotuose skiemenyse, atitinkančiuose kirčiuotus akūtinis skiemenis, sukėlė tono paaukštėjimą, kuris, laikui bėgant, nutraukė kirtį nuo betarpiškai prieš einančio kirčiuoto cirkumflectinio skiemens, turėjusio neaukštą toną. Kitokia, negu vėlesnė, atskirų kalbų priegaidžių realizacija, mums rodos, gerai įgalina paaiškinti ir tai, kodėl akūtinė priegaidė (= aukštas tonas) lietuvių kalboje virto tvirtaprade, o kitur – tvirtagale ar tęstine, kodėl cirkumflectinė priegaidė (= neaukštas tonas) lietuvių kalboje virto tvirtagale, o kitur – tvirtaprade, krintančiaja. Šiuo atveju nereikia kalbėti apie fantastinę akūtinės, kaip kylančios priegaidės, vartimą lietuvių kalboje krintančiaja, o cirkumflectinės, kaip krintančiosios priegaidės, vartimą kylančiaja.

Vardažodžio ir veiksmažodžio kirčiavimo paradigmų raidos mūsų interpretacija irgi šiek tiek skiriasi nuo Chr. Stango interpretacijos. Žinoma, negalima nepaminti čia to, kad Chr. Stangui yra pavykę įrodyti baltų ir slavų kalbų kilnojamosios kirčiavimo paradigmos kirčio kreivių tapatumą²⁶. Rekonstruodamas ankstesnes lietuvių kalbos kirčiavimo paradigmas, Chr. Stangas remiasi savo paties rekonstruotomis ankstesnėmis slavų kalbų kirčiavimo paradigmomis. Kaip slavams, taip ir baltams jis rekonstruoja tris kirčiavimo tipus: a) pastovų šaknies kirčio tipą, b) pastovų galo kirčio tipą su koloniniu kirčiu, c) kilnojamojo kirčio tipą. Vis dėlto paradigmos *b* susijimas slavų kalbose daugiausia su cirkumflectinės ar trumpos šaknies žodžiais, priešingai paradigmai *a*, susijusiai su akūtinės šaknies žodžiais, nepaisant kai kurių neaiškumų, kuriuos iškelia Chr. Stangas, rodo, jog greičiausiai slavų tipas *b* yra vėliau atsiradęs dėl kirčio atitraukimo iš trumpos ir cirkumflectinės šaknies į bet kokios kokybės paskui einantį skiemenį (kaip mano V. A. Dibo ir V. M. Ilič-Svitičius). Kad prūsų kalboje yra egzistavęs tipas *b*, labai abejotina, kadangi kai kurių žodžių nuoseklus kirčio nežymėjimas gali rodyti, jog jie galėjo turėti fonetinį skiemens kirtį, panašų į kai kurių žemaičių tarmės žodžių fonetinį skiemens kirtį. Taigi greičiausiai baltų kalbose anksčiau yra buvę dvi kirčiavimo paradigmos: a) pastovaus kirčio ir b) kilnojamojo kirčio²⁷.

ō-kamieno vns. naud. galūnę *-ui*, turint galvoje lie. tarmių formas su *-uo* (< **-ō*), atrodo, reikėtų laikyti vėlesne, negu galūnę *-uo*. Forma su *-*ōi* (> *-ui*) gali būti atsiradusi, pridėdant *-i* prie formos su *-ō* pagal kitų kamienų, pvz., ā-kamieno vns. naud. modelį (panašiai gali būti sudaryta ir gr. *-φ*).

Kažin ar galima manyti, kad lietuvių bevardės giminės daiktavardžiai vns. vardininke-galininke yra turėję įvardinę galūnę, plg., pvz., suom. *silta* „tiltas“ (lie. *gera*), žr. 187 p. 2 išn. Veikiau jau reikėtų spėti, kad šiuo daiktavardžių *-a* baltų kalbos yra išlaikę labai archaišką ō-kamieno bevardės giminės vns. vard.-gal. formą – gryną kamieną, plg. kitų kamienų bevardės g. vns. vard.-gal., kur vartojamas grynas kamienas. Prūsų ir kitų kalbų bev. g. vns. vardininkas-galininkas gali turėti pridėtą *-n* ar *-m* pagal kitų giminių vns. galininko formos modelį (iš galininko forma su *-m* ar su *-n* galėjo išplisti ir į vardininką).

ō-kamieno dgs. vardininko galūnę *-ai* gali būti atsiradusi iš išlikusios įvardžio fleksijoje galūnės *-ei*, kuri dėl kieto kamiengalio priebalsio išlaikymo visose daiktavardžio daugiskaitos linksnių

²⁵ Žr. mūsų straipsnį „Fonologinė baltų kalbų kirčio raidos interpretacija“, – Baltistica, III(1), 1967.

²⁶ Tai detaliam įrodyta žinomoje Chr. Stango knygoje „Slavonic accentuation“, Oslo, 1957. Recenzuojamojoje knygoje (287–307 p. ir 474–482 p.) trumpai pakartotos pagrindinės minėtos knygos išvados.

²⁷ Žr. apie tai mūsų straipsnį „Dėl lietuvių kalbos vardažodžio kirčiavimo sistemos raidos“, – Kalbotyra, VII, Vilnius, 1963.

formose galėjo virsti į *-ai*. Tai, kad dviskiemeniai 2-os kirčiuotės žodžiai dgs. vardininke turi šaknies kirtį, galėtų būti paaiškinama *-ižo-* kamieno daiktavardžių 2-os kirčiuotės žodžių, kur Fortunatovo – de-Sosiūro dėsnis veikti negalėjo, įtaka.

Galima suabejoti, ar prūsų *ō*-kamieno dgs. gal. su *-ans* yra sutrumpėjęs iš **-ōns* (186 p.). Greičiau jau prūsų *-ans* galėtų būti sena forma, kilusi iš **-ō + ns*, o lietuvių **-ōns* – naujadaras, padarytas pailginant *-ō-*, gal būt, pagal *ā*-kamieno dgs. gal. modelį, kaip naujadaras yra ir s. ind. dgs. gal. *vṛkāmśā*²⁸.

ō-kamieno dgs. įnag. *-ais* vargu gali būti kilęs iš **-ōis* (186, 65 p.), kadangi **-ōis*, greičiausiai būtų virtęs į *-uis*²⁹. S. indų dgs. įnag. *-āih*, av. *-āiš* (< *-ōis*) gali būti ir tų kalbų padaras. Lie. *-ais* greičiausiai kilęs iš **-ōis*, plg. dar gr. *-oĩς*, s. sl. *-y* (< *-ōi-*). Kad lietuvių kalboje čia gali būti senasis trumpas *-oi-*, rodytų ir cirkumflektinė priegaidė.

ē-kamieno vns. vard. galūnė *-ē* negalėtų būti kilusi iš **-ijā* (201 p., 127 p., 147 p., 3 p.), kadangi tokia kontraktacija baltų kalbose vargu įmanoma³⁰. Galūnės *-ē* cirkumflektinę priegaidę galima paaiškinti tuo, kad baltų kalbose pailgintasis balsių kaitos laipsnis paprastai turi cirkumflektinę priegaidę, o *-ē*, besikaitaliojantis su kitų linksnių *-e-*, čia galėjo būti suvoktas kaip pailgintas balsių kaitos laipsnis.

ā-kamieno dgs. gal. formos galūnę *-as* Chr. Stangas kildina iš **-ās* (200 p.). Tačiau negalėtų būti jokios abejonės, kad *ō*-kamieno dgs. galininke *n* prieš *s* yra išnykęs dar prieš ilgųjų diftongų sutrumpėjimą lietuvių kalboje, plg. dgs. viet. *namuosė* (< dgs. gal. **namō(n)s + en*). Toks ankstyvas *n* išnykimas lietuvių ir latvių kalbose čia gana suprantamas dėl to, kad junginys *-ns* viename skiemenyje buvo tik dgs. galininko formos galūnėje (kitur junginyje *ns* tarp *n* ir *s* ėjo skiemens riba), ir čia *n* galėjo išnykti anksčiau. Postpozicinis vietininkas *namuosė*, matyt, yra susidaręs jau po to *n* išnykimo. Taigi ir *ā*-kamieno dgs. gal. forma galėjo turėti **-āns* (plg. pr. *rānkans* ir įv. būdv. gal. *gerásias*), tik tas *n* čia anksti išnyko. Tuo tarpu žodžio viduryje, įvardž. būdvardžių formoje, jis galėjo išlikti. Tiesa, žemaičių tarmių *ō*-kamieno dgs. galininke toks *n* galėjo išlikti ir ilgiau (jis, matyt, išnyko čia jau po ilgųjų diftongų sutrumpėjimo), bet *ā*-kamine ir ten jis galėjo išnykti anksčiau, kadangi čia jis ėjo po nelabializuoto ar silpnai labializuoto balsio, o *ō*-kamine po stipriai labializuoto *ō*. Įv. būdvardžių dgs. gal. *gerósias* gali būti susiformavęs dėl paprasto būdvardžio gal. **gerā(n)s* įtakos, plg. ryt. aukšt. vns. įnag. *baltuōmju* (ir *baltuōm*).

i-kamieno dgs. vardininką su *-ies* (*ākies*) reikėtų laikyti dideliu baltų kalbų archaizmu, kadangi *-ies* < **-eis* < **-ejes*. Galinis *e* tokioje formoje galėjo išnykti anksčiau, negu *ei* virsti *ē* (> *ie*), plg. tai, kad toks *e* *i*-kamieno daugiskaitos vardininke yra išnykęs visose trijose baltų kalbose, o *ei* prūsų kalboje nėra suvienabalsėjęs (virtęs į *ie*)³¹.

Negalima nepritarti Chr. Stangui, kad lietuvių kalbos *n* ir *r* kamienu vns. vardininko formos (*vanduō*, *duktē*) iš seno nėra turėjusios gale priebalsių *n* ar *r* (219 p. ir t.). Galima būtų net spėti, kad šiuo atveju baltų kalbos turi išlaikę didelę archaišką ypatybę, kadangi kitose indoeuropiečių kalbose kamiengalio *r* ar *n* į vardininką gali būti įvestas iš kitų linksnių.

Dėl vns. įnag. *vandeimi* žr. dar mūsų straipsnį „Kalbotyroje“, VI, 1963, kur ta forma aiškina, kaip kilusi iš **vandenmi*, plg. lie. dial. *būvei* < **buven* ir pan.

²⁸ T. T. Burrow, *The Sanskrit Language*, London, 235.

²⁹ Plg. A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, II, 137.

³⁰ Plg. J. Kuryłowicz, *Bałycka deklinacja na ē-*, – *Acta Baltico-Slavica*, III, Białystok, 1966. Žr. mūsų recenziją – „*Baltistica*“, III (2), 1967, 241 t.

³¹ Plačiau apie tai žr. mūsų straipsnį „О некоторых архаизмах в флексии основ на *-i* и на *-u* балтийских языков“, spausdinamą žurnale „*Lingua Posnaniensis*“. Ten pat žr. ir apie galūnę *-uos* (*plātuos*).

Lie. prieveiksmio *dviėjau(s)* ar *pusiaū* (277 p.) negalima laikyti senu lokatyvu, kadangi jis iš seno yra prieveiksmis, kuris s. indų kalboje yra išriedėjęs į dvs. lokatyvo linksnį.

Pr. *semmē* (293 p.) kirčio atžvilgiu turi atitikmenį ir lietuvių kalbos tarmėse, plg. *žemē*³².

Nesinorėtų sutikti su Chr. Stangu (ir daugeliu kitų tyrinėtojų), kad baltų kalbų veiksmažodžio sistema yra ne tokia archaiška kaip daiktavardžio (308 p.). Tokia baltų kalbų veiksmažodžio sistemos interpretacija yra susijusi su įsitikinimu, kad s. indų ir s. graikų kalbos, turinčios sudėtingą laikų sistemą, yra archaiškesnės, nors visiškai aišku, kad toks įsitikinimas tėra paremtas tikėjimu. Be to, čia mes susiduriame su tokiu atveju, kai ir pats indoeuropiečių veiksmažodžio sistemos modelis yra rekonstruojamas s. indų ir s. graikų kalbų pagrindu, o paskui jis, kaip pradinis, primetamas ir baltų kalboms. Jeigu baltų kalbos neturi savarankiškų aoristų kamienų, mediuo ar kitų kategorijų, būdingų s. indų ir s. graikų kalbai, tai baltų kalbose jos turėję išnykti, nors paties nykimo proceso ar jo priežasčių ir negalima kaip reikia nušviesti. Kaip nežiūrėtum į indoeuropiečių prokalbę – į kalbinės sąjungos antdialektinę sistemą (overall pattern), ar kaip į realią prokalbę, ją rekonstruojant, didelį vaidmenį turi vaidinti ir atskiros indoeuropiečių kalbos, kadangi vienos kalbos gali išlaikyti tokias archaiškas ypatybes, kokių neturi kitos. Ir ypač baltų kalbos, indoeuropiečių arealo pakraščio kalbos, gali duoti daug ką įdomaus, rekonstruojant bendraeuropiečių kalbinį modelį. Pavyzdžiui, baltų veiksmažodžio sistemos paprastumas, primenąs he-titų – kito indoeuropiečių arealo pakraščio kalbos veiksmažodžio sistemą, turinčią du laikus – esamąjį ir būtajį, dvi nuosakas – indikatyvą ir imperatyvą, dvi rūšis – aktyvą ir mediopasyvą, dvi asmenuotes – kausatyvinę ir duratyvinę, neturinčią trijų savarankiškų prezenso, aoristo ir perfekto kamienų opozicijos, negali neversti susimąstyti. Todėl mums rodos, kad vargu galima kalbėti apie konjunktyvo, kaip nuosakos, išnykimą baltų kalbose (421 p.), apie mediuo galūnių (308 p.) ir sigmatinio aoristo (399 p., 19 p.) ar kitų aoristų išnykimą baltų kalbose, kadangi jų čia iš viso galėjo nebūti. Juk, pavyzdžiui, sigmatinis aoristas tikriausiai yra atskirų indoeuropiečių dialektų naujadaras, atsiradęs sigmatinio prezenso pagrindu.

Neturėdami galimybės čia kiek plačiau sustoti prie veiksmažodžio raidos, norime šį tą pasakyti apie ilgąsą lietuvių kalbos preteritą. Kaip ir kai kurie kiti tyrinėtojai, Chr. Stangas mano, kad šaknies ilgumas prieš sonantus esąs senesnis, negu prieš kitus priebalsius, ir kad šio ilgumo plitimo šaltinio reikia ieškoti tipe **gērē : gērti* (389 p. t. ir kt.). Tokia mintis grindžiama visų pirma tuo, kad formos **lēkē* (su akūtine priegaide) niekada nėra egzistavę (390 p.). Tačiau atrodo, kad formos **lēkē* egzistencija vargu gali kelti abejonių. Tai rodo būtojo laiko formos su ilgąja akūtine šaknimi tų veiksmažodžių, kurių kamienas baigiasi nesonantu, reliktai, plg., pvz., *slēgia*, *slēgē*, *slēgti*, la. *slēdzu*. Pagaliau yra ir tokių šios rūšies veiksmažodžių, kurie vienos tarmėse turi akūtinę, o kitoje – cirkumflektinę šaknį, plg. *slēgti* (la. *slēgt*) ir *slēgti*, *grēbti* ir *grēbti* (plg. la. *grebt* ir s. sl. *grebq*), *glēbti* (la. *glēbt*) ir *glēbti*, *plēšti* (la. *plēst*) ir *plēšti*, *mēžti* (la. *mēzt*) ir *mēžti*, *rēžti* (la. *rēzt*) ir *rēžti*, *drōžti* (la. *drāzt*) ir *drōžti*, *kōšti* (la. *kāst*) ir *kōšti*, *dōbti* (la. *dābt*) ir *dōbti*, *glōbti* (la. *glābt*) ir *glōbti*, *drýžti* ir *drýžti* „sunkiai nešti“, *gnýbti* ir *gnýbti*. Toks šių veiksmažodžių šaknies priegaidės svyravimas, priklausąs nuo tarmės, rodo tai, jog jie būtajame laike iš seno turėjo ilgą šaknį. Ir tik vėliau vienos tarmėse visam veiksmažodžiui buvo apibendrintas ilgasis akūtinis būtojo laiko šaknies vokalizmas, o kitose – ilgasis akūtinis būtojo laiko šaknies balsis pirma virto cirkumflektiniu, o tik paskui buvo apibendrintas visam veiksmažodžiui. Kodėl akūtinė priegaidė būtojo laiko šaknyje buvo keičiama į cirkumflektinę, galima paaiškinti tuo, kad apskritai ilgumas, atsiradęs dėl balsių kaitos vėliau, turėjo cirkumflektinę priegaidę, plg. *kēpti* – *kēpis*, *grāžus* – *grōžis*, *pigti* – *pýgis* ir pan. Dėl to pailgintas balsių kaitos laipsnis, turėjęs akūtinę priegaidę, tapo anomalija (žinoma, ten, kur darybiniai ryšiai signalizavo pailgintą balsių kaitos laipsnį). Kad būtojo laiko šaknies ilgasis voka-

³² J. Otrębski, *Wschodniolitewskie narzecze twreckie*, I, Kraków, 1934, 25.

lizmas galėjo susiformuoti labai seniai, dar tuo metu, kai ir pats būtasis laikas galėjo neegzistuoti, rodo tai, kad kai kurie veiksmažodžiai, kurių šaknis baigiasi sonantais, gali turėti vienose tarmėse akūtinę, o kitose cirkumflectinę šaknies priegaidę, plg. *peřti* ir *pėrti*, *treřti* ir *trėmti*, *sveřti* ir *svėrti*, *žeřti* ir *žėrti*, *leřti* ir *lėmti*, *beřti* ir *bėrti*. Matyti, minėtų veiksmažodžių akūtinė šaknies priegaidė yra atsiradusi iš būtojo laiko formos, kažkada turėjusios priegaidę, skirtingą nuo bendraties priegaidės. Būtojo laiko šaknies ilgasis vokalizmas lietuvių kalboje dažnai gali būti apibendrintas ir visam veiksmažodžiui, plg. *blāškia* ir *blōškia*, *kāpia* ir *kōpia*, *drēbia* ir *drėbia*, *vēpia* ir *vėpia*, *slėgia* ir *slėgia*, *tūpia* ir *tūpia*, *tēškia* ir *tėškia*, *smāgia* ir *smōgia*, (*s*)*kēčia* ir (*s*)*kėčia* ir pan. Turint galvoje tai, kas buvo pasakyta, vargu galima manyti, kad ilgašakniam preteritui lietuvių kalboje davė pradžią tik šaknys, turinčios galo sonantus.

Nesinori sutikti su Chr. Stango nuomone, kad lietuvių rytų aukštaičių preterito 3 a. formos *išveš*, *atāneš*, taip pat tarmių *norė*, *jó* ir pan. yra naujadarai (376 p. 1 išn.). Sugretinimas jų su *geram(ui)* ir pan. ilgojo galo balsio išnykimo atžvilgiu nieko neduoda, kadangi formoje *gerāmui ui* yra išnykęs dėl sisteminių, morfologinių priežasčių (to *ui* išnykimas čia nėra vien fonetinis, o fonetinis-morfologinis reiškinys). Tuo tarpu būtojo laiko 3 a. formos *-o* jokių būdu išnykti negalėjo, nes formų sistema čia neleido jam išnykti (jis greičiau dėl sistemos gali būti pridėtas, o ne išnykęs). Akūtinė priegaidė, pvz., *jó*, čia išlaikyta dėl kitų asmenų formų akūtinės priegaidės įtakos (*jójau*, *jójai*...). Sutrumpėjimas *jój* > *jó* negalimas tose lietuvių tarmėse, kur sakoma *galvōj* (o ne *galvō*). Taigi nėra kitos išeities, kaip manyti, kad minėtos formos yra archaizmai, o *j* pridėtas prie formų *jó*, *norė* galėtų būti ir dėl kamiengalio *-j-* apibendrinimo visose asmenų formose (plg. 1 a. *jój-au*, 2 a. *jój-ai*, 3 a. *jój* > *jój*).

Vargu ar pr. imperatyvo 2 a. galūnė *-s* formose *immais*, *jeis*, *endiris* ir kt. galima laikyti senąja antrine galūne, kadangi ji gali būti sutrumpėjusi galūnė *-si*. Juk liepiamosios nuosakos 2 a. formos paprastai yra linkę trumpėti, plg. liet. *dirbk* < *dirbki*, o galūnė *-si* yra prūsų tematinių veiksmažodžių vns. 2 a. galūnė : *giwassi* (2k.), *giwasi* (1k.), (*-si* 8k.). Tiesa, Chr. Stangas manytų, kad šių formų galo *-i* gali būti vertėjo nekirčiuoto daugiaskiemenių formų galo *-ei* netikslaus suvokimo rezultatas (408 p.), kadangi Chr. Stango nuomone, *-i* yra išnykęs atematinių veiksmažodžių 3 a. (*ast*, *ēit*, *dāst*). Tačiau galo *-i* nebuvimas atematinių veiksmažodžių vns. 3 a. formoje dar negali rodyti, kad *-i* prūsų kalboje apskritai buvo išnykęs. Bevardės giminės formos *arwi*, *teisīngi*, gal būt, 3 a. *turi* aiškiai rodo, jog žodžio galo *-i* prūsų kalboje turėjo būti išlikęs. Atematiniuose veiksmažodžiuose trumpėjimas galėjo prasidėti iš veiksmažodžio *asti*, kuris, eidamas pagalbinio veiksmažodžio funkcijas, lengvai galėjo sutrumpėti į *ast*, o trumpesnė forma *ast* galėjo sukelti ir kitų atematinių veiksmažodžių trumpas formas. Dėl panašių priežasčių ir senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose yra vartojamos sutrumpėjusios atematinės 3 a. formos (greta nesutrumpėjusių). Kai kuriuose sen. lietuvių raštuose jos pasitaiko daug dažniau, negu pilnos, plg. M. Daukšos „Postilės“ *est* (kelis šimtus kartų) ir *esti* (12 k.) *duost* (170 k.) ir *đuosti* (4 k.), *eit* (200 k.) ir nė karto *eiti* ir pan. Tuo tarpu tematinių *i*-kamienių veiksmažodžių 3 a. forma čia trumpinama rečiau, plg. *gali* (212 k.) ir *gal* (59 k.), *turi* (295 k.) ir *tur* (178 k.) ir pan. Arba S. Chilinskio „Naujajame Testamente“ sutrumpėjusios atematinės 3 a. formos, galima sakyti, tik ir tevartojamos³³. Tuo tarpu sutrumpėjusių *i*-kamienių veiksmažodžių 3 a. formų čia labai reta – beveik visai nėra. Ir kitus baltų kalbų veiksmažodžių galūnių raidos klausimus galima interpretuoti kitaip.

Čia sustosime šiek tiek prie 3 a. formos. Chr. Stangas linkęs manyti, kad dgs. 3 a. forma baltų kalbose yra išnykus. Tačiau įrodyti, kad baltų kalbos yra turėjusios specifinę daugiskaitos 3 a. formą, niekas nėra bandę. Pats įsitikinimas yra remiamas tuo, kad tokią formą turi kitos indoeuropiečių kalbos, nors dar A. Mejė yra pažymėjęs: „Koks nors reiškinys, vartojamas daugelyje kalbos

³³ Čia pavartota tik *esti*, o visos kitos sutrumpėję.

dialektų, nebūtinai kilęs iš vienybės periodo... visada reikia atsižvelgti į paralelios ir savarankiškos raidos galimybę³⁴. Įdomu yra tai, kad niekam iki šiol nėra pasisekę nurodyti to vidinio impulso, kuris būtų sukėles vienaskaitos ir daugiskaitos 3 a. formų neutralizaciją baltų kalbose. Tai įtikinamai parodo ir Chr. Stangas (411 p. ir t.), nors jis pats manytų, kad tą neutralizaciją galėjo sukelti *yra* vartojimas vienaskaitos ir daugiskaitos reikšmėmis. Matyt, dabar reikia grįžti prie beveik prieš septyniasdešimt metų pareikštos minties, kad baltų veiksmožodžio 3 a. forma gali būti grynas kamienas³⁵ ir, vadinasi, vienoda vienaskaitos ir daugiskaitos 3 a. forma yra archaizmas, o ne naujadaras. Pastaruoju metu panašią mintį plačiai yra argumentavęs V. N. Toporovas³⁶. Galima būtų pridurti, kad lietuvių rytų aukštaičių tarmėse iki šiol pasitaiko tokių 3 a. formos vartojimo atvejų, kai ji žymi tik veiksmo pavadinimą (kitose tarmėse tokiais atvejais yra vartojama bendratis), plg. *nėra kada važiuoja, nebus kada eina* ir pan. Matyt, toks 3 a. formos vartojimas rytų aukštaičių tarmėse yra reliktinis.

Čia pareikštos kelios mintys daugeliu atvejų yra atsiradę dėl to, kad jas iškėlė Chr. Stangas. Nebūtų šios knygos, nebūtų ir šių minčių. Chr. Stango veikalas toks įdomus ir toks turiningas, kad matyt, jis ilgą laiką bus ir baltų kalbų lyginamosios-istorinės gramatikos vadovas, ir naujų minčių ne tik baltų kalbotyroje, bet ir indoeuropeistikoje šaltinis.

J. Kazlauskas

Z. Zinkevičius, **Lietuvių dialektologija**. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais), Leidykla „Mintis“, Vilnius, 1966, 542 p.

Z. Zinkevičiaus knyga „Lietuvių dialektologija“ – neabejotinai yra reikšminga baltų kalbotyrai.

Be pratarmės (p. 3–8) ir įvado (p. 11–31), kuriame trumpai dėstoma darbe vartojama tarmių klasifikacija ir panagrinėjami tokie klausimai, kaip literatūrinės kalbos įtaka tarmėms, tarmių sąveika, pakraščių ir salų tarmių ypatybės, jų santykiai su kaimyninėmis kalbomis ir nykimas, knyga susideda iš dviejų stambių dalių – „Fonetikos“ (p. 32–199) ir „Morfologijos“ (p. 200–441). Be to, knygoje įdėti 75 žemėlapiai (p. 445–520). Vienas iš jų (Nr. 1) skirtas knygoje vartojamai tarmių klasifikacijai, vienas (Nr. 75) – morfologijai, o visi kiti – fonetikai. Taigi knygą pagrįstai galima vadinti ne tik „lyginamąja tarmių fonetika ir morfologija“, kaip nurodyta jos paantraštėje, bet ir „mažuoju lietuvių kalbos tarmių fonetikos atlasu“. Veikalo pabaigoje pridėdami du sąrašai: vietų, iš kur imta tarmių duomenų (p. 521–530), ir santrumpų (p. 530–536). Juose nurodomi medžiagos pateikėjai bei šaltiniai ir cituojamoji teorinė literatūra.

Knygos turinį iš esmės sudaro gausūs, paties autoriaus ar patikimų informatorių gerai patikrinti ir kruopščiai užfiksuoti tarmių duomenys. Tais duomenimis pirmiausia norima praturtinti lituanistikos, baltistikos ir apskritai lyginamosios kalbotyros faktinę bazę, o ne įrodyti kokias istorines ar tipologines hipotezes. Kad svarbiausias knygos uždavinys yra būtent toks, aiškiai rodo tai, kad joje palyginti nedaug vietos teskiriama net tokiai svarbiai dialektologijos problemai, kaip tarmių klasifikacija, o ankstesnių tarmių tyrinėjimų apžvalgos ir kritinio jų įvertinimo beveik visai

³⁴ А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва, 1938, 439.

³⁵ H. Jacobi, *Compositum und Nebensatz*, Bonn, 1897, t. 61; panašiai galvojo ir T. Zybsas bei E. Bernekeris, žr. Th. Siebs, *Die sogenannten subjektlosen Sätze*, KZ XLIII (1910), 270.

³⁶ В. Н. Топоров, К вопросу об эволюции славянского и балтийского глагола, ВСЯ, V, 1961, 62; О некоторых архаизмах в системе балтийского глагола, IJSLP, V, 1962, 47 t.